

Иля Яблоков

„НЕ ОСТАВЯЙТЕ ФАКТИТЕ ДА РАЗВАЛЯТ ДОБРАТА ИСТОРИЯ“. РУСКАТА ЖУРНАЛИСТИКА ОТ ГОРБАЧОВ ДО ПУТИН*

Ето сът на независимата журналистика, процъфтяващ в СССР по време на гласността, през последвалите десетилетия дегенерира и се сведе до политическа партизанищина и меркантилен опортюнизъм. В днешна Русия автоцензурата и тактичността се считат за умения, необходими за оцеляването в един все по-свиващ се медиен сектор.

Преди трийсет години младият и енергичен генерален секретар на Комунистическата партия на Съветския съюз Михаил Горбачов въвежда политики на гласност – това е неговият опит да предостави свобода на изразяване на съветския народ. За едно общество, което шейсет години живее в състояние на пълна държавна цензура, това е огромна крачка напред. През следващите няколко години се основават първите независими медии. Журналистите започват да предизвикват властта и бързо се превръщат в герои за милиони съветски граждани.

Впоследствие посред неочакваната либерализация идва и Августовският пуч от 1991 г. и повторното въвеждане на държавна цензура. Водещи медии, критични към режима, са затворени. Тогава обаче съвсем не е толкова лесно те да бъдат заглушени; медиите намират смелост да се съпротивляват, обединяват силите си и публикуват вестник, заклеяващ заговорниците. На пресконференция от 20 април 1991 г. младата и скромно облечена журналистка Татяна Малкина задава на превратаджиите пряк и непоколебим въпрос: „Осъзнавате ли, че току-що извършихте държавен преврат?“¹ Трудно е да си представим сходна дързост дори към бюрократ

---

* Тази статия е публикувана за първи път на словенски език в сп. Razpotja 28 (2017) и е препубликувана на английски от Eurozine.

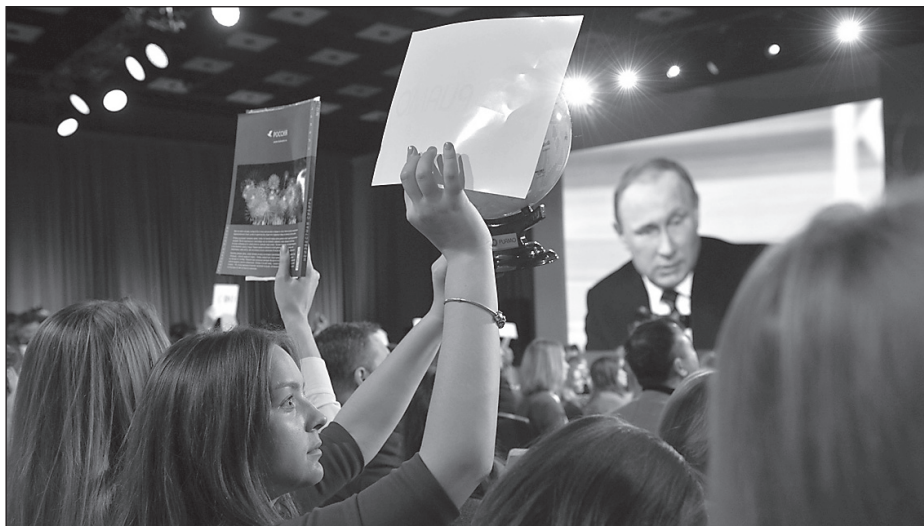
Copyright © Ilya Yablokov / Razpotja / Eurozine

Преводът от английски език е финансово подпомогнат от Eurozine Translations Pool, който е съфинансиран по програма Creative Europe на ЕС.

от среден ранг, а още повече пък към съветски лидер в десетилетията след болшевишката революция.

Неспособността на пучистите да отвърнат със сила на първите сигнали за гражданско неподчинение е последният гвоздей в ковчега на съветската власт. Поколението журналисти, появили се по време на *перестройката*, спомага за дискредитирането на заговорниците и води до дълбоки изменения в отношенията между елитите. След четири месеца, на 25 декември 2011 г., Горбачов отправя последното си телевизионно изявление като първи и последен съветски президент, обявявайки разпада на Съветския съюз.²

Случилото се впоследствие е част от историята на постсъветските медии. През първото десетилетие от своята независимост журналистите изиграват ключова роля в политическите и стопанските събития. Но постепенно губят независимостта си и се превръщат във „войници“, служещи на режима, понякога разпространявайки откровени лъжи. Поглед към руската журналистика от този период разкрива отчайваща липса на солидарност. Насилието срещу журналисти рядко води до протести. Убийството на Анна Политковская през 2006 г. е печално известен пример за това как журналистическата общност отговаря на заплахите към нея, както и към отделните ѝ членове. Не прави абсолютно нищо.

Пресконференция с Владимир Путин. Източник: www.kremlin.ru/ Wikimedia

Краткият живот на руската медийна свобода

Какво става с журналистите от *перестройката*? Как и защо от лъч на свободата, достатъчно смел, за да освети и другата страна на съветския

живот, журналистите се превърнаха в брокери на омразата, разпространяващи лъжи – като историята за разпънатото на кръст момче в Източна Украйна?³ Днес *перестройката* често се счита за най-свободния период от скорошната история на руските медии.⁴ Горбачов и либералните му съюзници, най-вече Александър Яковлев, отговарящ за пропагандата в Централния комитет, облекчават цензурата и разкарват старата гвардия от времето на Брежнев, която контролира държавната телевизия и радио. Яковлев лично подкрепя либерални главни редактори и журналистически материали, целящи да усилят подкрепата за умерените и критичните към режима гласове. Руската журналистка и медиен експерт Наталия Ростова отбелязва, че пукнатините в съветската медийна система в края на *перестройката* позволяват на медийни мениджъри с дисидентски възгледи да предизвикват съветското управление, без да загубят високопоставените си постове.⁵

В същото време държавният контрол върху медиите не се е изпарил. По-скоро ръката на Кремъл отслабва до степен, в която е неспособна да контролира бунтовните медии. Дори дадена публикация или емисия да не е благосклонна към Горбачов и вътрешния му кръг, разпространението ѝ в обществото, гладно за новини и за разкрития относно миналото и настоящето, не може да бъде ограничено. Цензурата става лесно заобиколима.

Бележитата журналистка Наталия Геворкян, която през 1980-те работи в *Московски новости* – авангардния вестник на *перестройката*, си спомня как, когато съветските цензори в последния момент забраняват някой брой, съдържащ неин материал, печатарите включват машините отново веднага след като цензорите напускат сградата.⁶ Подобни действия са напълно безпрецедентни за Съветския съюз преди това.

Независимо че журналистите критикуват държавата по време на *перестройката*, държавата продължава да им плаща заплатите, допринасяйки неволно за постепенното разклащане на съветската лодка. В този кратък период на почти невъзпрепятствана свобода журналистите и медийните мениджъри нямат причина да се притесняват за финансирането и могат да се съсредоточат върху журналистическата работа.

Друга значима характеристика на професията през *перестройката* е новата близост на журналистите до политиците. *Гласността* отваря портите за нововъзникнал политически елит, който е против комунистите. Новото поколение журналисти и политици се обединяват срещу своя общ враг – съветския режим. Това, от една страна, означава, че и двете страни са настроени враждебно към властовите структури, но – от друга – че са близки с тях. Това не само подсилва популярността на политиците, но заблуждава журналистите. През 1990-те те продължават да подкрепят политиците, най-вече онези, които са се противопоставяли на съветската власт, дори и в случаите, когато целите и ценностите на въпросните политици са се променили драстично.

Елцинова Русия: кръстоносният поход за спасяване на „демокрацията“

Разпадът на Съветския съюз през 1991 г. и бурните промени в икономическия контекст от 1992 г. коренно променят руските медии. На 2 януари 1992 г. Елциновото правителство предприема радикални либерални реформи, целящи да извадят страната от икономическата ѝ изостаналост. Но не всички медии са готови да приветстват свободния пазар: галопиращата инфлация, недостигът на хартия и забавянето на заплатите подтиква медийните мениджъри да се обърнат към Кремъл за помощ. Първият руски президент се съгласява да им помогне. Наред с финансовата издръжка Кремъл прехвърля собствеността на медиите към техните мениджъри.⁷ В резултат мениджърите забогатяват, а вкусът на хубавия живот им се услажда, особено след като олигарсите насочват парите си към пресата. По онова време на редовите журналисти им се налага да търсят алтернативни начини за икономическото си оцеляване. В резултат скритата реклама става неразделна част от журналистическата практика, а *джинсът* – жаргонна дума за платени новини – придобива заплашителни размери и е широко възприет.

През първите години от управлението на Елцин общността на елитните журналисти, някои от които са работили за чужди медии преди, организират затворен клуб, където редовно се срещат с видни политици: кмета на Москва, депутати и министри. Клубът, наречен *Московска журналистическа харта*, е първият опит след разпада на Съветския съюз да се формулират журналистически принципи. Но този опит се проваля, защото постигнатите заключения не се разпространяват сред колегията. Независимо от това какви професионалисти са членовете на Хартата не си поставят като основна цел изграждането на журналистическа общност.

Най-големият шок за професията идва по времето на втория президентски мандат на Елцин. През 1996 г. Елцин влиза в тежко съревнование за Кремъл, в което трябва да победи Геннадий Зюганов, претендент за поста от Комунистическата партия. Предвид тежката икономическа и политическа ситуация в страната Зюганов има реален шанс да спечели. За повечето хора в медиите тази възможност звучи ужасяващо: на карта са заложени кариерните им постижения. Група медийни професионалисти, подкрепени от най-богатите хора в страната и от кремълски служители, предприемат мащабен медиен кръстоносен поход срещу комунистите, фокусиран най-вече върху очернянето на репутацията на Зюганов. Елцин печели, но цената на тази словесна война е много висока.

В интервюта с медийни професионалисти става ясно колко поляризирана все още е медийната общност относно оценките си за изборите през 1996 г. Някои, особено поколението от 1990-те, считат, че е взето правилното решение. Защитавали са демокрацията от завръщането на комунизма. Обратно, журналистите от по-младото поколение обвиняват

предшествениците си, че са компрометирали интегритета на професията и са положили основите на съвременните проблеми пред руските медии.⁸

Във всеки случай кампанията по очерняне на Зюганов разкрива способността на медиите да индоктринират руското население. От нея личи колко изгодно за Кремъл и за олигарсите е да контролират и да се възползват от медиите за политически и финансови цели. Краят на 1990-те са епоха на „информационни войни“ между олигарсите за влияние и власт. Резултатът е, че елитните и редовите журналисти са сведени до щатни ухажори на собствениците си. Задачата им е да произведат съдържание, което да задоволи собствениците и да ошети техните съперници в най-голяма степен. Докато топ журналисти получават облаги от финансови магнати, няма място за професионални принципи. Взаимните нападки са всекидневни за много журналисти, а в края на краищата се стига до неприязън сред колегите и до взаимни подозрения в неискреност. „Информационните войни“ са последният удар срещу солидарността в руската журналистическа професия.

Медиите при Путинова Русия: ръката, която храни

Усилията на Кремъл от първото десетилетие на новия век да подчинят медиите експлоатират вътрешните деления в колегията. Често в научната литература историята на руските медии през Путиновата ера започва с казуса на *НТВ* – телевизионния канал на медийния магнат Владимир Гусински. Отношенията на Гусински с Кремъл се влошават точно преди първите избори на Путин през март 2000 г. През 2001 г. държавната компания *Газпром* завзема активите на *НТВ*. В знак на протест основният журналистически екип и мениджърите се преместват в друг телевизионен канал. Но там те не успяват да получат подкрепата на новите си колеги, които си замълчават. След „информационните войни“ има твърде малко доверие сред медийните професионалисти. Почти никой в общността не надига глава, за да каже колко морално слаба и уязвима е станала журналистиката.

Може да се обобщи, че с идването на Путин на власт журналистите вече са загубили доверието и независимостта, спечелени по времето на Горбачов, по-малко от петнайсет години по-рано. Както отбелязва един журналист в мое интервю, „информационните войни“ правят журналистите „безгръбначни“ и готови да се подчинят на всяка дума на шефа си. Кремъл дава всичко от себе си, за да ограничи пазара за медии, които не са свързани с държавата. През 2017 г. в страната са останали твърде малко несъгласни гласове, а другите медии си знаят мястото. Когато е трудно да се намери работа, човек неизбежно бива поставен на колене. Подчинението на собствениците и постепенното реструктуриране на медийния пейзаж от държавата води до превръщането на автоцензурата в едно от най-ценните журналистически умения.

Руските журналисти имат специфично разбиране за автоцензурата – често я оценяват като професионално умение, а не като пречка. В интервюта с медийни професионалисти, независимо дали са елитни или редови, често се повтаря понятието *адекватност* – буквално усещане за уместност, произтичащо от познанието за политическата ситуация и интуитивното усещане за границите.⁹ Умението *адекватност* се смята за необходимо за успеха, доколкото позволява на човек да предусеща накъде ще задуха вятърът. Спецификата на руската ситуация е в това, че докато автоцензурата прави медийното съдържание суховато и досадно, *адекватността* подsigурява точния баланс между развлечение, оригиналност и политически граници. В страна, в която стабилността на режима зависи много от това, което се показва на екрана, властите искат да избегнат на всяка цена това да изглеждат скучни.

Стремешът едновременно да задържат интереса на аудиторията, да бъдат лоялни към собствениците (независимо дали е държавата или някой олигарх) и необходимостта постоянно да навигират в мътните води на руската политика, не оставят никакво място за професионални принципи. Един журналист, който работи в бранша вече двайсет и пет години, го формулира така: „Не оставяйте фактите да развалят добрата история.“ Тази фраза точно улавя природата на днешната руска журналистика. Липсата на саморегулираща се професионална общност и постоянният натиск от страна на държавата превръщат честните журналисти в рядка порода.

Какви са перспективите пред руската журналистика? Има ли смисъл да очакваме, че ситуацията ще се подобри в близко бъдеще? Настоящото е мрачно, то е смущаващо за свободата на словото и независимата журналистика, но оживените дебати относно журналистическите принципи сред професионалната медийна общност в Русия са чести както онлайн, така и офлайн. Ново поколение от журналисти, родено в средата на 1990-те и през първото десетилетие на новото хилядолетие, има шанса да доведе до промяна, ако научи уроците от последните трийсет години. Руската журналистика може би преминава през доста трудни години, но все още има надежда да възстанови своя интегритет.

БЕЛЕЖКИ

¹ Малкина срещу ГКЧП. Видео в Ютюб, 6 март 2011. Достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=5A1Xc6zMuRY> [Посетена последно 17/02/2017].

² Gorbachev Resigns: December 25, 1991 [Горбачов подава оставка: 25 декември 1991]. Видео в Ютюб, 23 септември 2011. Достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=4IPjMh1zpEo> [Посетена последно 17/02/2017].

³ „Kremlin „crucifixion“ tale: Russia’s First Channel comments on notorious „crucified boy“ report“

[Приказката на Кремъл за „разпъването на кръст“: Руският Първи канал коментира злополучния си репортаж за „момчето, разпънато на кръст“], 22 декември 2014 г. Достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=V-j6wba1gx0> [Посетена последно 17/02/2017].

- ⁴ Ростова, Н. 13 октомври 1989, *Рождение руски СМИ*. Достъпно на: <http://gorbymedia.com/page/about> [Посетена последно 17/02/2017].
- ⁵ Ростова, Н. 13 октомври 1989, *Рождение руски СМИ*. Достъпно на: <http://gorbymedia.com/post/10-13-1989> [Посетена последно 17/02/2017].
- ⁶ Лична комуникация с Наталия Геворкян.
- ⁷ Gatov, V. Putin, *Maria Ivanovna from Ivanovo and Ukrainians on the Telly* (the Henry Jackson Society, 2015), p. 3.
- ⁸ Вж. Elisabeth Schimpfössl and Ilya Yablokov, „Power Lost and Freedom Relinquished: Russian Journalists Assessing the First Post-Soviet Decade“ *Russian Review*, 72, no. 3 (2017).
- ⁹ Elisabeth Schimpfössl и Ilya Yablokov, „Coercion or Conformism? Censorship and self-censorship among Russian media personalities and reporters in the 2010s“, *Democratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 20, no. 2, с. 295-312.

Превод от английски език: Георги Медаров
Редакция: Мила Минева

